

PIOTR KORYŚ

<https://orcid.org/0000-0003-4976-0505>

Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego

MACIEJ GRABSKI

<https://orcid.org/0009-0001-3382-5020>

Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego

WOJNA ŚWIATÓW? WPŁYW TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ
NA KARIERY ELIT ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH OPZZ
I NSZZ „SOLIDARNOŚĆ” Z LAT 1980–1986:
UJĘCIE PROZOPOGRAFICZNE*

Zarys treści: W artykule przeanalizowano proces formowania się elit dwóch konkurencyjnych projektów ruchów związkowych w okresie późnego PRL – NSZZ „Solidarność” i utworzonego na bazie Centralnej Rady Związków Zawodowych reżimowego Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych. Oba wytworzyły elity, które odegrały później rolę w procesie przekształceń strukturalnych po roku 1989. Artykuł jest próbą zbiorowego portretu elit obu związków, ukształtowanych w tym ważnym momencie historycznym. Autorzy próbują je portretować zarówno w latach osiemdziesiątych, jak i w okresie transformacji. Rok 1989 stanowił cezurę, która miała znaczący wpływ na trajektorie losów tych elit w III RP, odmienne w przypadku elit „Solidarności” i OPZZ. Na podstawie analizy danych autorzy podjęli próbę przyjrzenia się tym odmiennym skutkom transformacji systemowej. Wcześniej przedstawiony został zbiorowy portret związkowych elit rozumianych jako grupa delegatów uczestniczących w zjazdach podsumowujących pierwszy etap istnienia tych organizacji, czyli I KZD NSZZ „Solidarność” (1981) i II Zgromadzenia OPZZ (1986). Już wtedy te środowiska bardzo się między sobą różniły, nie tylko dlatego, że reprezentowały odmienne idee i grupy interesów, różnie definiujące cele, ale też dlatego, że rekrutowały się z różnych warstw polskiego społeczeństwa. Wylimitowanie na poziomie statystycznym części z tych od razu występujących różnic, co autorzy

* Artykuł powstał w ramach projektu pozakonkursowego MNiSW „Szkoła Orłów”, na podstawie umowy podpisanej pomiędzy MNiSW a UW, umowa nr MNISW/2020/142/DIR/KH podpisana 26 V 2020 r. Projekt dofinansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego, w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020.

zrobili w swojej analizie, pokazało, że transformacja systemowa – przełomowy rok 1989 – miała znaczący i odmienny wpływ na kariery elit dwóch związków zawodowych powstałych w późnym socjalizmie państwowym.

Content outline: The article analysed the process of formation of the elites of the two rival projects for trade union movements during the late communist era, the Independent Self-Governing Trade Union “Solidarity” (NSZZ “Solidarność”) and the created on the basis of the Central Council of Trade Unions regimented All-Poland Alliance of Trade Unions. Both created the elites which later played a role in the process of structural transformation after 1989. The article is an attempt to portray the elites of both unions formed in this important historical moment. The authors try to represent them both in the 1980s and during the period of transformation. 1989 was a timeframe which had a significant impact on the trajectories of lives of the elites in the Third Polish Republic, which differed in the case of the elite of “Solidarność” and OPZZ. Based on this data, the authors attempted to consider these different consequences of the systemic transformation. Previously, the authors presented a group portrait of the elites of the unions understood as a group of delegates participating in the conventions concluding the first stages of existence of these organisations, namely the First National Convention of Delegates of NSZZ “Solidarność” (1981) and the Second Congress of OPZZ (1986). Even then, these groups were vastly different from each other, not only because they represented distinct ideas, interest groups, and differently defined goals, but also because they recruited people from diverse sub-groups of Polish society. Eliminating some of these immediately present differences on the statistical level, which is what the authors did in their analysis, showed that the systemic transformation – the breakthrough year 1989 – had a significant and distinct impact on the careers of the elites of the two trade unions formed in the late state socialism.

Słowa kluczowe: OPZZ, NSZZ „Solidarność”, transformacja systemowa, analiza prozopograficzna

Keywords: OPZZ, NSZZ “Solidarność”, systemic transformation, prosopographical analysis

Schyłkowa dekada PRL przyniosła znaczący wzrost natężenia konfliktów społecznych i jednoznaczny, dwubiegunowy podział społeczeństwa (na zwolenników i przeciwników PZPR, na malejącą grupę zadowolonych z obowiązującego porządku społeczno-politycznego i gospodarczego oraz resztę, a także na przeciwników i zwolenników „Solidarności”). Przejawem tej polaryzacji stały się procesy instytucjonalizacji (w sferze legalnej i poza nią) licznych konkurujących instytucji. W tym kontekście bardzo interesującym zjawiskiem był proces formowania się

elit dwóch konkurencyjnych projektów ruchów związkowych – NSZZ „Solidarność” i utworzonego w 1984 r. na bazie rozwiązanych wcześniej w 1982 r. branżowych związków zawodowych proreżimowego Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych (do 1980 r. zrzeszonych w Centralnej Radzie Związków Zawodowych).

W organizacjach tych można dostrzec pewne podobieństwa: obie grupowały jednakże związki zawodowe regionalne, działające w przedsiębiorstwach, sektorowe i branżowe w ogólnopolskie stowarzyszenie dające wspólną reprezentację. Jednocześnie, pomimo tych podobieństw, bardzo wiele je dzieliło. „Solidarność” – działająca formalnie jako związek zawodowy – była masowym ruchem społecznym, wyrazem ogólnospołecznej potrzeby zmiany – albo reformy wewnątrzsystemowej, albo wręcz transformacji systemowej. Charakter ugrupowania sprawiał, że miała ona też część cech masowego ruchu społecznego i politycznego, będąc nie tylko demokratycznym/opozycyjnym odpowiednikiem OPZZ (czy wcześniej CRZZ), ale także formą masowej demokratycznej partii politycznej. OPZZ, choć próbowało od tego uciec, pozostawało przybudówką PZPR i pełniło funkcję zrzeszenia klasycznych związków zawodowych, tych działających z przyzwolenia władz.

Powstałe w podobnym momencie historycznym (w rzeczywistości niemal jednocześnie) zrzeszenia związków zawodowych – bo tak można myśleć i o „Solidarności” – wytworzyły elity, które odegrały później rolę w procesie przekształceń strukturalnych po roku 1989. Poniższy artykuł jest próbą spojrzenia na związkowe elity z tamtego momentu, zarówno w latach osiemdziesiątych, jak i w okresie transformacji. Jak każda próba uogólnienia statystycznego, opiera się na uproszczeniach i generalizacjach, jest formą zbiorowego portretu liderów dwóch rywalizujących ugrupowań związkowych. Przyjeliśmy, że rok 1989 stanowił ważną cezurę, która miała wpływ na odmienne trajektorie losów tych elit (w ujęciu statystycznym, grupowym, a nie jednostkowych, wybranych przykładów) w III RP. Na podstawie dostępnych danych przedstawiamy zbiorowy portret związkowych elit rozumianych jako grupa delegatów uczestniczących w zjazdach podsumowujących pierwszy etap istnienia tych organizacji, czyli I KZD NSZZ „Solidarność” (1981) i II Zgromadzenia OPZZ (1986), a następnie podejmujemy próbę weryfikacji hipotezy, że rok 1989 wpłynął na odmienne dalsze trajektorie karier delegatów w III RP. Oczywiście jest stwierdzenie, że rok 1989 zmienił drogi karier w obu przypadkach – w warunkach takiego szoku strukturalnego było to nieuniknione. Nas interesuje jednak nie tyle oczywisty fakt zmiany, a to, czy i jak zmiana tych trajektorii różniła się pomiędzy analizowanymi dwoma grupami elit. Przyjmujemy, że zmiana sprzyjała

sukcesom działaczy „Solidarności” – współodpowiedzialnych za nią, a nowe warunki mogły wyhamować kariery działaczy OPZZ związanych z *ancien régime*. Nie patrzymy na te kariery indywidualnie – to powinno stać się obszarem dalszych badań – ale zbiorowo, żeby w zbiorowym portrecie zobaczyć odbicie czasu przemian, a jednocześnie rozwinąć i wydłużyć w czasie wnioski przedstawione przez Władysława Adamskiego¹. Uważał on, że proces kształtowania się nowych związków zawodowych i rozpadu starych na początku lat osiemdziesiątych był uwarunkowany odmiennymi strukturami społeczno-zawodowymi i politycznymi, które legły u ich podstaw. My przyglądamy się elitom związkowym, patrząc na długookresowe konsekwencje tych różnic. Trzeba pamiętać, że o ile historia solidarnościowych elit jest dość uważnie przebadana, to elity OPZZ nie wzbudziły zainteresowania badaczy tego okresu. Prezentowana przez nas zbiorowa biografia jest więc, według naszej najlepszej wiedzy, pierwszym tego typu opracowaniem.

Nasza analiza ma następującą konstrukcję. W pierwszej części prezentujemy wykorzystane dane oraz metodę analizy, a w kolejnej krótko literaturę przedmiotu. Następnie przedstawiamy kontekst historyczny analizy, a także zarys historii związków zawodowych w PRL, by w tej historii umiejscowić dwa kluczowe w naszej analizie wydarzenia: powstanie NSZZ „Solidarność” rozumianego jako spontaniczny i oddolny proces samoorganizacji społecznej oraz utworzenie OPZZ, czyli odbudowę struktur koncesjonowanych związków zawodowych rozwiązanych przy okazji wprowadzenia stanu wojennego. Dalej omawiamy zjazdy, z których dane wykorzystujemy w analizie, czyli I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” z 1981 r. i II Zgromadzenie OPZZ z 1986 r. W ostatniej części prezentujemy rolę związków w momencie historycznym, którym był rok 1989. Wybór miejsca, które zajęły one w procesie zmian, miał bez wątpienia istotny wpływ na losy związkowych elit. Po prezentacji kontekstu historycznego następuje część analityczna, w której przedstawiamy charakterystykę uczestników zjazdów, a potem informacje o losach tych grup po roku 1989.

Metoda

W analizie wykorzystaliśmy obszerną bazę danych dotyczącą uczestników I KZD NSZZ „Solidarność” stworzoną przez Piotra Osękę (który

¹ Zob. W. Adamski, *Przynależność związkowa i miejsce w strukturze a interesy grupowe*, w: *Polacy '81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*, red. W. Adamski, Warszawa 1996.

zechciał udostępnić tę jej część odnoszącą się do okresu sprzed 1989)². Dane o uczestnikach II Zgromadzenia OPZZ uzyskaliśmy z informatora³. Zgodnie z opisem: „Informator zawiera nazwiska delegatów na II Zgromadzenie Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych. Przy każdym nazwisku umieszczono krótką notkę zawierającą wiek delegata, zawód, nazwę oraz miejsce zakładu pracy, nazwę ogólnokrajowej organizacji związkowej (federacji), którą reprezentuje, aktualnie pełnione funkcje związkowe, a także informacje czy osoba obdarzona mandatem delegata na II zgromadzenie była delegatem na I zgromadzenie. W kilku przypadkach lista nazwisk delegatów nie jest kompletna, ponieważ w chwili przekazywania tekstu Informatora do druku niektóre z ogólnokrajowych organizacji związkowych (federacji) nie dokonały jeszcze pełnego wyboru swoich przedstawicieli na II zgromadzenie”⁴.

Dużo trudniejsze okazało się zebranie wiedzy o ich karierach życiowych i zawodowych w późniejszym okresie. Zdecydowaliśmy się skorzystać z danych internetowych. Zidentyfikowaliśmy grupę uczestników zjazdów, o których informacje można znaleźć w Internecie (w tym w dostępnych publicznie danych z KRS). Następnie analogiczną procedurę powtórzyliśmy w odniesieniu do działaczy NSZZ „Solidarność”, by uzyskać analogiczne podzbiory dwóch głównych zbiorów informacji⁵.

W celu stworzenia porównawczego portretu i swego rodzaju zbiorowej biografii porównawczej elit obu związków zawodowych prezentujemy statystyki w momentach zjazdów oraz analizujemy kariery zawodowe osiągnięte po transformacji. Nie jest to pełna analiza, ze względu na ograniczony dostęp do danych i tylko cząstkowe informacje dostępne w Internecie. By przynajmniej częściowo wyeliminować efekt różnych struktur (zawodowych, edukacyjnych) uczestników zjazdów obu organizacji, identyfikujemy również podpróbę par reprezentujących osoby „podobne” w momencie uczestnictwa (pod względem wieku, wykształcenia, zawodu i wielkości miejsca zamieszkania) i ukazujemy, jak odmienne były (w ujęciu statystycznym) ścieżki karier⁶.

² P. Oseka, *The Elites of Solidarity. Prosopography of Delegates for the First National Congress of Solidarity*, „East European Politics and Societies and Cultures” 35, 2021, nr 4, s. 1195–1216.

³ *Delegaci na II Zgromadzenie Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych, Warszawa 26–30 listopada 1986. Informator*, Warszawa 1986.

⁴ Tamże, s. 2.

⁵ To wyszukiwanie zostało przeprowadzone z wyłączeniem strony Encyklopedia Solidarności.

⁶ Do takiej analizy możliwe jest wykorzystanie narzędzi statystycznych takich jak Propensity Score Matching. Jednak ze względu na jakościowy charakter danych

Porównawcze biografie elit związkowych są przedmiotem badań na Zachodzie Europy⁷.

Trzeba podkreślić, że szczątkowe często informacje dostępne w Internecie uniemożliwiają odtworzenie wszystkich ról społecznych i zawodowych osób, które zidentyfikowaliśmy w Internecie. Ponadto zakres informacji o poszczególnych osobach jest bardzo zróżnicowany. W związku z tym w analizie wykorzystaliśmy informacje tylko o jednej formie ich aktywności po roku 1989. W wypadku osób, którym można było przypisać ich więcej, koncentrowaliśmy się na tej, która wydała się nam dominująca lub najważniejsza. Doskonałym przykładem jest kariera życiowa Lecha Wałęsy, który po 1989 r. był liderem związku zawodowego, prezydentem RP, działaczem społecznym czy wreszcie wykonującym swego rodzaju wolny zawód mówcą i wykładawcą. Wydaje się jednak, że kluczowa była rola polityka.

Przegląd literatury

Historia „Solidarności” jest dokładnie przebadana i opisana, a pierwsze opracowania tematu pojawiły się już w latach osiemdziesiątych⁸. Wiele uwagi poświęcono również liderom związku, choć tu liczba opracowań systematyzujących ich kariery życiowe jest dużo mniejsza. Obszerna Encyklopedia Solidarności zawiera biogramy wielu działaczy⁹, a informacji na temat delegatów na I Zjazd dostarcza też broszura MSW, której krytyczną edycję przygotował Mirosław Piotrowski¹⁰. Z punktu widzenia naszej analizy szczególnie interesujące jest badanie przeprowadzone przez Piotra Osękę, który przygotował zbiorowy portret lub biografię zbiorową – prozopografię solidarnościowych elit. Również Bartosz Kaliski opracował portret socjologiczny liderów NSZZ „Solidarność”,

opisujących zawody w 1981/1986 r. i późniejsze kariery ich wykorzystanie nie dało satysfakcjonujących wyników. Dlatego nie zostały one użyte w analizie.

⁷ Por. np. G. Meardi, *Trade Union Activists, East and West. Comparison in Multinational Companies*, Aldershot 2000.

⁸ Por. J. Holzer, „Solidarność” 1980–1981. *Geneza i historia*, Warszawa 1983 (edycja podziemna); *Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa 2005; *Solidarność od wewnątrz 1980–1981*, red. A. Friszke, K. Persak, P. Sowiński, Warszawa 2013; J. Gardawski, *Związki zawodowe na rozdrożu*, Warszawa 2001.

⁹ Zob. encysol.pl.

¹⁰ *Ludzie Solidarności. Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność” – MSW Biuro „C”*, red. M. Piotrowski, Lublin 2002.

uczestników I Zjazdu¹¹. Oseka zdecydował się jednak rozszerzyć portret zbiorowy o statystyczną analizę losów liderów „Solidarności” w kolejnych dekadach. Grzegorz Wołk w podobny sposób przedstawił węższą grupę regionalnych przywódców „Solidarności”¹².

Brak jest podobnych analiz konkurencyjnego komunistycznego zrzeszenia związków zawodowych¹³. Można w ogóle powiedzieć, że historia OPZZ jest nieco zapomnianym i porzuconym tematem badań, w przeciwieństwie do wielu innych obszarów historii społecznej okresu PRL¹⁴. Nieco informacji zawierają badania CBOS¹⁵. Losy OPZZ są oczywiście prezentowane w opracowaniach syntetycznych, jednak jego elity nie zostały poddane systematycznej analizie.

Interesującą próbę syntetycznego porównania członków (a nie elit) związków zawodowych branżowych i „Solidarności” podjął Władysław Adamski. Jego analiza dotyczy roku 1981, kiedy nie istniał jeszcze OPZZ, a jego poprzednicy: Zrzeszenie Związków Zawodowych (ZZZ), a potem Ogólnopolska Komisja Współpracy Branżowych Związków Zawodowych. Związki branżowe miały jednak w tym okresie daleko posuniętą autonomię, zwłaszcza po rozwiązaniu ZZZ. Adamski, z wykorzystaniem danych z sondaży CBOS, pokazuje różnice pomiędzy grupą związkowców „Solidarności” i związków branżowych ze względu na wiek, zawód czy wykształcenie¹⁶.

¹¹ B. Kaliski, „Antysocjalistyczne zbiorowisko”? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność, Warszawa 2003.

¹² G. Wołk, *Liderzy regionalni „Solidarności”*. Komunikat z badań, mps, 2014.

¹³ Por. J. Gardawski, dz. cyt.

¹⁴ Wśród nielicznych opracowań o historii OPZZ warto wskazać: *Bezustanna walka: XX lat OPZZ w dokumentach*, red. G. Sołtysiak, Warszawa 2004; *Z kart historii Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych 1984–2022*, Warszawa 2022. Historia związków zawodowych w PRL i samorządu robotniczego doczekała się również wielu innych opracowań, ale tylko część z nich i w ograniczonym jedynie stopniu obejmuje okres ich instytucjonalizacji i współpracy w ramach OPZZ; por. J. Chumiński, *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego 1944–1956*, Wrocław 1999; K. Kloc, *Historia samorządu robotniczego w PRL 1944–1989*, Warszawa 1992. W czasach PRL historię i teraźniejszość związków zawodowych badał m.in. W. Ratyński, *Partia i związki zawodowe w Polsce Ludowej*, Warszawa 1977.

¹⁵ Por. M. Wenzel, *Związki zawodowe w badaniach CBOS 1980–2008*, w: *Polacy pracujący a kryzys fordyzmu*, red. J. Gardawski, Warszawa 2009, s. 533–550.

¹⁶ W. Adamski, dz. cyt.

Kontekst historyczny

Historia związków w PRL

W powojennej Polsce związki zawodowe zostały odtworzone już w latach czterdziestych, podobnie jak organizacje je zrzeszające. W 1944 r. powołano Radę Związków Zawodowych, a potem powołano Komisję Centralną Związków Zawodowych. W 1945 r. w trakcie Kongresu Związków Zawodowych jako główną centralę związkową powołano Zrzeszenie Pracowniczych Związków Zawodowych, którego organem wykonawczym stała się wspomniana komisja. W 1949 r. w nowej ustawie zrzeszenie zmieniło nazwę na Zrzeszenie Związków Zawodowych, z nowym organem naczelnym w postaci Centralnej Rady Związków Zawodowych, która miała reprezentować interesy zrzeszonych. Pomimo liberalizacji po śmierci Stalina oraz protestów październikowych w 1956 r., była ona silnie upolityczniona i podlegała PZPR. W 1956 r. zaczął się spontanicznie kształtować niezależny samorząd robotniczy: rady robotnicze. Ruch ten osiągnął szczyt swojego oddziaływania w okresie październikowej odwilży i bezpośrednio po niej, potem znaczenie rad spadało, aż do likwidacji ich niezależności w 1958 r.¹⁷

Skutkiem braku niezależności reżimowych związków zawodowych, będących częścią aparatu władzy, a nie organem reprezentacji interesów pracowników, był niski poziom zaufania społeczeństwa, a popularność oficjalnych związków zawodowych spadała przy okazji każdego kolejnego kryzysu politycznego.

Narastające niezadowolenie spowodowane pogarszającą się sytuacją pracowników w zakładach doprowadziło do fali robotniczych protestów o antyrządowym charakterze w grudniu 1970 r. Oczywiście rządowe centrale związków zawodowych nie były w nie zaangażowane. Lata 1968–1970 pokazały też wyraźną odrębność dwóch kontestujących system grup społecznych: wielkomięskiej inteligencji angażującej się samodzielnie w wydarzenia marca 1968 r. i podobnie osamotnionych robotników Wybrzeża w 1970 r.¹⁸

¹⁷ O historii związków zawodowych por. J. Gardawski, A. Mrozowicki, J. Czarzasty, *Trade Unions in Poland*, Bruksela 2012, https://www.etui.org/sites/default/files/ez_import/12%20ETUI-Poland%20R123%20Web%20Version.pdf (1 XII 2024); por. też J. Chumiński, dz. cyt.; K. Kloc, dz. cyt.; J. Naumiuk, *Zarys problemów ruchu zawodowego w Polsce Ludowej w latach 1944–1949*, Warszawa 1981. Historii ruchu związkowego, w tym w czasach socjalizmu państwowego, było poświęcone pismo wydawane przez CRZZ i OPZZ do 1988 r. pt. „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego”.

¹⁸ Źródła różnic w postrzeganiu świata między tymi grupami pod koniec lat siedemdziesiątych (ale zapewne dość stabilnych w czasie), prowadzących do napięć

W wyniku tych dwóch dramatycznych wydarzeń w latach siedemdziesiątych zaczął się proces instytucjonalizacji opozycji demokratycznej, w tym – po wydarzeniach radomskich z 1976 r. – powstał Komitet Obrony Robotników. O ile jednak ugrupowania dysydentów związane z inteligencją wielkomięską powstawały od początku lat siedemdziesiątych, a nawet wcześniej (oprócz KOR wymienić np. można ROPCiO, Ruch), to proces samoorganizacji robotników zaczął się później. Wybuchy protestów robotniczych w latach siedemdziesiątych miały charakter spontaniczny i koncentrowały się wokół postulatów ekonomicznych. Zbliżenie się organizacji opozycyjnych z robotnikami wskutek wysiłków KOR i ROPCiO, a także proces samoorganizacji ruchu robotniczego w końcu tej dekadzie poskutkowało wykrystalizowaniem się szerszego programu politycznego, w pełni zaprezentowanego przez „Solidarność”. Zanim do tego doszło, powstały pod koniec lat siedemdziesiątych Wolne Związki Zawodowe, pierwsze tego typu organizacje pozasystemowe robotników od 1956 r. W ten sposób ukształtował się model dualnej reprezentacji robotników: zalegalizowanego przez rząd słabego, efemerycznego ruchu związkowego o charakterze branżowym i samoorganizujących się niezależnych związków zawodowych, niezdolnych do reprezentacji robotników w ramach systemu, w związku z tym szukających słabości mogących pozwolić zmienić lub rozsadzić ten system¹⁹.

Głęboki kryzys schyłku lat siedemdziesiątych i towarzysząca mu inflacja poskutkowało narastającym niezadowoleniem społecznym, które kumulowało w postaci ogólnopolskiej fali strajków w sierpniu 1980 r. Bezpośrednim katalizatorem stała się częściowa komercjalizacja cen produktów konsumpcyjnych wprowadzona od 1 VII 1980 r. Pierwszoplanową rolę w strajkach odegrała Stocznia Gdańska im. Lenina. Zbliżenie środowisk inteligenckich i robotniczych doprowadziło do sformułowania postulatów o nie tylko ekonomicznym, ale również społeczno-politycznym charakterze. Strajkujący żądali przywrócenia do pracy zwolnionych pracowników, wyrównania zasiłków rodzinnych do poziomu tych wypłacanych pracownikom milicji, zaprzestania represji za poglądy i przekonania, bezpieczeństwa strajkujących oraz zniesienie cenzury.

i nieporozumień, w tym do takich osobnych, a przez to dużo mniej skutecznych wystąpień, zanalizowała J. Koralewicz-Zębik; por. też, *Autorytaryzm, lęk i konformizm – robotnicy i inteligencja końca lat siedemdziesiątych w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” 35, 1985, s. 33–53. Artykuł został później rozwinięty do postaci książkowej. W książce autorka pogłębia analizy autorytarnych postaw, m.in. wśród działaczy związków zawodowych.

¹⁹ Por. np. A. Pravda, *Poland in the 1970s. Dual Functioning Trade Unionism under Pressure*, w: *Trade Unions in Communist States*, red. A. Pravda, B.A. Ruble, Boston 1986, s. 125–147.

Legalizacja NSZZ „Solidarność” poskutkowała masowym odpływem ludzi z rządowych związków zawodowych i ostatecznie likwidacją ZZZ, w miejsce którego powstała Ogólnopolska Komisja Współpracy Branżowych Związków Zawodowych. W międzyczasie branżowy ruch związkowy uległ rozproszeniu. Wkrótce jednak, w wyniku wprowadzenia stanu wojennego 13 XII 1981 r., zawieszono działalność wszelkich związków zawodowych w Polsce.

24 X 1984 r. utworzono Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych, które powstało na skutek procesów w zakładach pracy, po zniesieniu stanu wojennego. Nie zwiastowało to poprawy sytuacji w zakładach i realnie okazało się kolejną fasadową organizacją związkową w PRL, która podlegała partii.

Przynależność związkowa w latach osiemdziesiątych była mocno skorelowana z wyborami światopoglądowymi. Pomimo wysiłków władz, by do OPZZ kooptować również działaczy „Solidarności”, przedstawiciele elit OPZZ byli niejednokrotnie częścią struktur państwowych i zajmowali w niej wysokie stanowiska państwowe, a NSZZ „Solidarność” tworzyła opozycję dla ówczesnej władzy, wpisując się w tradycję opozycji demokratycznej i włączając w swój obręb większość środowisk tej opozycji.

Zjazdy NSZZ „Solidarność” i OPZZ

Pierwsze nieformalne struktury NSZZ „Solidarność” zawiązały się podczas strajków Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Stoczni Gdańskiej. Po legalizacji Związku przybrał on strukturę terytorialną, na którą składało się 38 regionów. Kluczowe w niej miało być podporządkowanie wszystkich działań wspólnej sprawie, a nie poszczególnym grupom interesu. Wyróżniono trzy szczeble struktury związku: organizacje zakładowe, regionalne oraz krajowe.

I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” odbył się w dwóch turach – między 5 i 10 września oraz między 26 września i 7 października 1981 r. w gdańskiej w Hali Olivii. Zgodnie ze statutem związku miał być powtarzany raz na 2 lata, ale następny odbył się dopiero 9 lat później wskutek delegalizacji Związku, która nastąpiła 2 miesiące po zakończeniu zjazdu, na skutek ogłoszeniu stanu wojennego. Zjazd dokonał wyboru przewodniczącego Związku. Ponownie, po roku od wyboru na zjeździe założycielskim (czyli zjeździe przedstawicieli Międzyzakładowych Komitetów Założycielskich z 17 IX 1980 r.), przewodniczącym NSZZ „Solidarność” został Lech Wałęsa. Zjazd był świadectwem jedności ruchu, ale jednocześnie pokazał narastające różnice wewnątrz Związku, dotyczące jego przyszłej strategii. Potwierdził też po raz kolejny, że po roku

legalnego działania „Solidarność” zachowała charakter masowego ruchu politycznego i społecznego, który przybrał formę związku zawodowego, możliwą do zaakceptowania dla władz komunistycznych. Ta druga natura NSZZ „Solidarność” sprawiła, że nietypowa była zarówno struktura związku – regionalna, a nie branżowa – jak i skład delegatów, zdominowany przez środowiska inteligenckie, a nie robotnicze.

26 X 1982 r. rozwiązano wszystkie organizacje związkowe w Polsce, w tym związki zrzeszone w Ogólnopolskiej Komisji Współpracy Branżowych Związków Zawodowych. Stało się to w wyniku wprowadzenia nowej ustawy o związkach zawodowych, która formalnie zawierała możliwość pluralizmu związkowego w Polsce, a w praktyce doprowadziła do zawieszenia działalności wszystkich central związkowych. W nowej odsłonie prorządowy ruch związkowy został powołany ponownie 2 lata później. Zjazd założycielski OPZZ odbył się w kopalni Szombierki w Bytomiu w listopadzie 1984 r.²⁰ Władze twierdziły, że interesy pracowników będą najlepiej reprezentowane w monizmie związkowym i jest on kluczowy dla kontynuowania budowy socjalistycznej Polski. Zasadniczo OPZZ było następcą nieistniejącego już CRZZ.

OPZZ utworzono na bazie 108 federacji branżowych o zasięgu krajowym, liczących ok. 3 mln członków. Struktura związku była więc zupełnie inna niż NSZZ „Solidarność”, opierała się bowiem na organizacjach branżowych, a nie regionalnych. Jednocześnie była to struktura dualna, ponieważ zachowano też regionalny podział organizacyjny. Zrzeszenie skupiało związki branżowe połączone w federacje z przewodniczącymi na czele. Poszczególne branże charakteryzowały się autonomią. Po utworzeniu do OPZZ przynależało niemal 4 mln członków. W 1985 r. odnotowano największy wzrost przynależności, który wyniósł 33,5%, co dało łączną liczbę członków na poziomie 5,3 mln. W kolejnych latach, aż do 1987 r., stopniowo napływało coraz więcej ludzi, co w najlepszym momencie dało wynik na poziomie 5,8 mln członków. Od 1988 r. nastąpił odpływ ludzi z OPZZ i w 1991 r. liczba członków spadła do ok. 3,5 mln.

Na pierwszym, założycielskim zjeździe wybrany został przewodniczący OPZZ, Alfred Miodowicz, technik z Huty Katowice, działacz PZPR w miejscowym komitecie, a także od dawna działacz związkowy. Pełnił on tę funkcję do 1991 r. OPZZ w kolejnych latach powiększyło liczbę członków do ok. 7 mln. Miodowicz umocnił w ten sposób swoją pozycję

²⁰ J. Gardawski, A. Mrozowicki, J. Czarzasty, *Historia i terażniejszość związków zawodowych w Polsce*, „Dialog” 3, 2012, http://cpsdialog.gov.pl/images/zdjecia/analiza_historia_i_terazniejszosc_zwiazkow_zawodowych.pdf (1 XII 2024); *ciż*, *Trade Unions in Poland...*

w krajowej polityce, zostając posłem, członkiem Rady Państwa, a potem też członkiem KC PZPR, a nawet Biura Politycznego KC.

II Kongres OPZZ odbył się w 1986 r. Przewodniczącym ponownie został wybrany Miodowicz. W następnych latach związek podjął próbę częściowej autonomizacji od PZPR, w stopniu, który pozwolił określić go *post factum* jako opozycję wewnątrzsystemową, w przeciwieństwie do zewnątrzsystemowej opozycji „Solidarności”²¹. W 1989 r. liderzy OPZZ wzięli udział w rozmowach Okrągłego Stołu po stronie rządowej. W kolejnych latach, pomimo autonomii, zachowane zostały bliskie związki z postkomunistyczną lewicą, manifestujące się m.in. aktywnością polityczną części działaczy OPZZ w ramach struktur Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP), a potem Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD).

Rok 1989 – moment przełomowy

W 1989 r. obydwie związki podjęły wysiłki, by odegrać istotną rolę w procesie zmiany systemowej. Kierowane przez Miodowicza OPZZ niemal do ostatniej chwili starało się zablokować legalizację „Solidarności”, wykorzystując zasadę: jeden związek w jednym zakładzie pracy, a jednocześnie „łagodnie” autonomizować w stosunku do PZPR przez krytykę niektórych posunięć rządu, w tym podwyżki cen, ograniczenia działalności związkowej czy decyzję o rozmowach z „Solidarnością”. W 1988 r. Miodowicz zaproponował Wałęsie debatę telewizyjną o przyszłości Polski, którą w powszechnej opinii przegrał²². Osłabiło to pozycję tak jego, jak i kierowanej przez niego organizacji w strukturach władzy, jednocześnie znacząco poprawiając społeczny odbiór Wałęsy i „Solidarności”.

Rok 1989 radykalnie odmienił pozycję obu związków w polskim systemie władzy. W następnych latach to „Solidarność” miała stać się zapleczem władzy, a w nowym systemie dla kombatantów demokratycznej opozycji otworzyły się ścieżki karier. Zmiana systemowa nie przyniosła rozliczeń z przedstawicielami władz komunistycznych, PZPR zmieniła się w nowoczesną partię socjaldemokratyczną, a OPZZ pozostało obok „Solidarności” jedną z największych polskich central związkowych. Jednak, przez samą swą naturę, zmiana systemowa zamknęła część ścieżek karier nie przez decyzje polityczne i regulacyjne, a przez samą

²¹ Por. W. Kozek, *Styl przywództwa związkowego w Polsce*, w: *Globalizacja: gospodarka, praca, kultura*, red. J. Gardawski, Warszawa 2003, s. 385.

²² *Telewizyjna debata. Stenogram rozmowy Alfreda Miodowicza z Lechem Wałęsą (30 XI 1988 r.)*, „Kwartalnik Historyczny Ruchu Zawodowego” 1989, nr 1.

naturę zmiany systemowej. Zwłaszcza dla ludzi, których kariera zawodowa była zaawansowana, mogło to oznaczać utratę części możliwości czy też ograniczenie palety dostępnych wyborów. By sprawdzić, czy istotnie tak się stało, dokonujemy poniżej różnorodnych porównań elit obu związków, które wyłoniły się w trakcie ich zjazdów. W szczególności, jak wskazaliśmy wyżej, chcielibyśmy sprawdzić, czy rok 1989 rzeczywiście przededefiniował sytuację tak mocno, że kariery działaczy OPZZ okazały się istotnie różne lub gorsze od karier działaczy „Solidarności”.

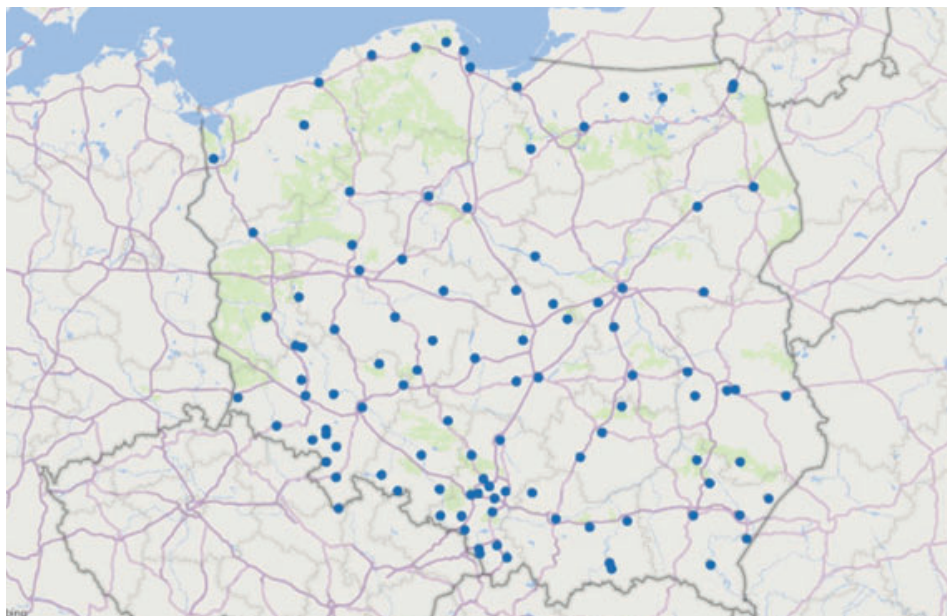
Elity związków – porównanie

Delegaci na zjazdach

Informacji o strukturze elit „Solidarności” dostarczają dane ze zjazdu w 1981 r. Mandaty uczestników uzyskało łącznie niemal 900 osób reprezentujących 38 regionów i 4 inne struktury. Każdy uczestnik miał reprezentować ok. 10 tys. członków swojej struktury regionalnej. Wśród uczestników znaleźli się członkowie partii reżimowych: PZPR (ponad 100 osób), ZSL (kilku) i SD (kilkunastu)²³. Wśród uczestników zjazdu dominowali mężczyźni (ok. 94%) i, co zaskakujące w wypadku związku zawodowego, osoby z wykształceniem wyższym (ponad połowa). W zjeździe uczestniczyli przede wszystkim członkowie władz regionalnych Związku (ponad połowa) oraz przewodniczący komisji zakładowych (30%). Średnia wieku uczestników zjazdu wynosiła wówczas 37 lat, a mediana 35 lat – czyli połowa uczestników miała 35 lat lub mniej, a 70% – 40 lat lub mniej.

Wśród delegatów najliczniejszą grupę stanowili technicy (31%), inżynierowie (18%), a zaledwie 8% delegatów stanowili przedstawiciele zawodów robotniczych. Wśród licznie reprezentowanych zawodów inteligentnych duża była grupa nauczycieli (6%), pracowników naukowych i akademickich (6%) oraz lekarzy (6%). Nie dysponujemy pełnymi danymi o miejscach pracy (i z reguły zamieszkania) tej grupy w 1981 r., ale Encyklopedia Solidarności dostarcza informacji o około połowie populacji, co zdaje się reprezentatywną próbą całości. Mapa nr 1 pokazuje miejsca zamieszkania tego podzbioru całej populacji delegatów. Z 17 najliczniej reprezentowanych ośrodków miejskich przybyło ponad 60% delegatów, a najliczniej reprezentowane były Gdańsk (10%), Warszawa (8%), Wrocław (6%), Katowice i Łódź (po 5%), Lublin (4%), Jelenia Góra, Kalisz,

²³ *I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność*, w: <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/13757,Krajowy-Zjazd-Delegatow-NSZZ-Solidarnosc-I.html> (1 XII 2024).

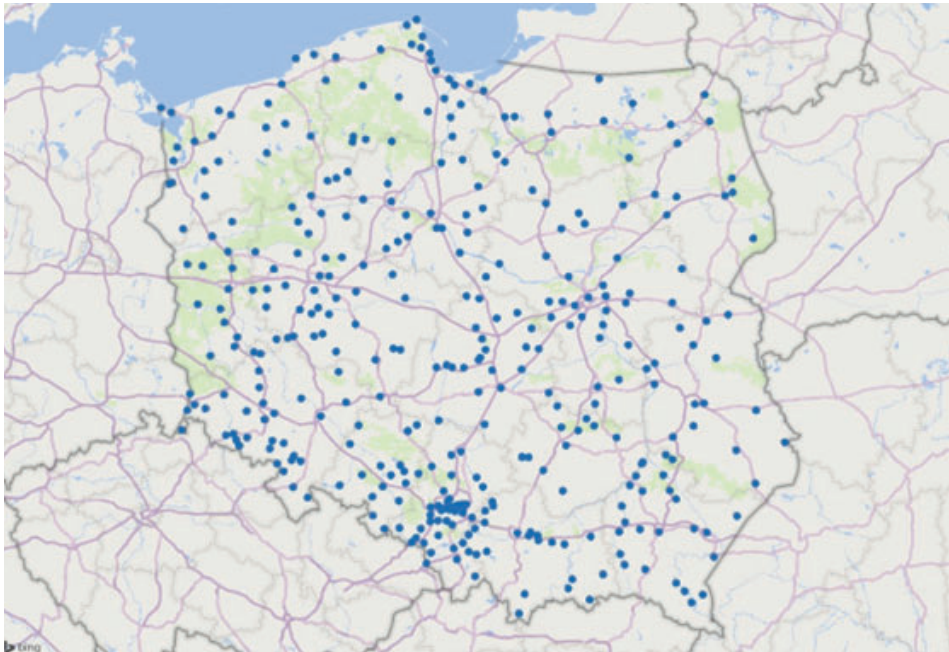
Mapa 1. Miejsca pracy delegatów na I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” (dane częściowe obejmują 400 delegatów)

Źródło: oprac. własne.

Rzeszów i Szczecin (po 3%). Relatywnie niewielu uczestników reprezentowało Poznań, Kraków, Białystok i Bydgoszcz (po 2%). Podkreślić trzeba, że większość uczestników pochodziła z niewielkiej liczby dużych i bardzo dużych ośrodków miejskich i przemysłowych. Delegaci reprezentowali więc przede wszystkim wielkomiejską klasę robotniczą oraz inteligencję. Taka struktura solidarnościowej elity jest spójna z obserwacją Władysława Adamskiego, że „Solidarność przyciągnęła do siebie znaczną część wykwalifikowanej kadry robotniczej oraz większość przedstawicieli inteligencji, w tym specjalistów, a także średniej i wyższej kadry kierowniczej, zwłaszcza z wielkich przedsiębiorstw i instytucji”²⁴.

Grzegorz Wołek zwraca jeszcze uwagę na doświadczenia formacyjne, które kształtowały solidarnościową elitę, tak jak i całą związkową społeczność. Byli to ludzie relatywnie młodzi, ale nie na tyle, by nie pamiętać wydarzeń lat 1968, 1970 i 1976. Ich kariera zawodowa zaczynała się często na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (kiedy mieli dwadzieścia–dwadzieścia kilka lat), doświadczyli zarówno gierkowskiej prosperity, jak i gwałtownego załamania gospodarczego drugiej

²⁴ W. Adamski, dz. cyt., s. 162.

Mapa 2. Miejsca zamieszkania kandydatów na II Zjazd OPZZ

Źródło: oprac. własne.

połowy tejże dekady. W momencie zjazdu 70% uczestników miało 40 lat lub mniej. Grupa starszych uczestników przechowywała doświadczenia wcześniejsze, wydarzeń roku 1956 (nieco ponad 1/4 uczestników miała w 1956 r. 18 i więcej lat) czy II wojny światowej i stalinizmu (ok. 5% uczestników miało 18 lat i więcej w 1945 r.)²⁵. Z badań Piotra Oseki wiadomo też, że wielu z uczestników zjazdu miało za sobą dłuższe epizody aktywności społecznej, w tym w opozycji demokratycznej lub Wolnych Związkach Zawodowych²⁶.

Do zaprezentowania obrazu elit (delegatów) OPZZ wykorzystaliśmy dane z II Zgromadzenia OPZZ z 1986 r., które odbyło się niecałe 2 lata po powstaniu organizacji, czyli w momencie podobnym jak I Zjazd „Solidarności”. Wzięły w nim udział 1472 osoby, z czego 16% stanowiły kobiety. Uczestnicy zjazdu przyjechali z niemal całej Polski, jak pokazuje mapa nr 2, reprezentując organizacje branżowe. Połowa z nich przyjechała z 19 miast (Warszawa, Katowice, Kraków, Łódź, Wrocław, Poznań, Bydgoszcz, Szczecin, Gdańsk, Lublin, Kielce, Opole, Olsztyn, Białystok,

²⁵ G. Wołek, dz. cyt., s. 22.

²⁶ P. Oseka, dz. cyt., s. 1207–1208.

Częstochowa, Gliwice, Radom, Bytom, Bielsko-Biała). Warszawę reprezentowało ponad 10% uczestników, Katowice niecałe 5%, z Krakowa, Łodzi, Poznania oraz Bydgoszczy przybyło po ponad 40 uczestników. Mapa nr 2 pokazuje miejsca zamieszkania uczestników zjazdu. Średni wiek delegatów wyniósł aż 45 lat (o 8 więcej niż w przypadku „Solidarności”), a mediana wieku 44 lata (o 9 lat więcej niż w przypadku „Solidarności”).

Wśród federacji branżowych najliczniej reprezentowane były Związek Nauczycielstwa Polskiego i Federacja Związków Zawodowych Pracowników Rolnictwa (po 9% uczestników), Federacja Związków Zawodowych Górników (8%) i Federacja NSZZ Pracowników Budownictwa (7%).

Wśród delegatów na II Zgromadzenie OPZZ dominowali technicy (ok. 30% uczestników) i przedstawiciele zawodów robotniczych (20%). Liczna była grupa nauczycieli (9%), inżynierów (8%) i ekonomistów (z czego część zapewne z wykształceniem na poziomie średnim) – 7%, a także niezdefiniowanych dokładniej pracowników umysłowych, najprawdopodobniej pełniących różne funkcje urzędnicze w przedsiębiorstwach, instytucjach publicznych lub w związkach zawodowych (7%).

Adamski pisał o roku 1981:

Reasumując, możemy stwierdzić, że zapoczątkowany w latach osiemdziesiątych proces rozpadu starych i kształtowania się nowych związków zawodowych pozostawał pod wyraźnym wpływem uwarunkowań tkwiących w strukturach społeczno-zawodowych i politycznych. Wśród efektów owych presji układów strukturalnych na wyróżnienie zasługuje przede wszystkim jakościowa odrębność składu społecznego dwóch, w znacznej mierze opozycyjnych względem siebie nurtów w pracowniczym ruchu związkowym: „Solidarności” i związków branżowych. [...] w związkach branżowych znalazło się relatywnie najwięcej przedstawicieli wyższej kadry kierowniczej oraz pracowników biurowo-administracyjnych i usługowych ze średnim wykształceniem. Owe różnice w rodowodzie rozstrzygają więc o tym, że w pierwszym typie organizacji związkowej ukształtowała się dominanta reprezentacji robotniczej i pracowniczej słabiej związanej z uprzywilejowanymi pozycjami w strukturze władzy przedsiębiorstw i instytucji, w drugim zaś, branżowym nurcie – mocą swej liczebności, a zarazem szczupłości robotniczego przedstawicielstwa – występuje wyraźna dominacja administracyjno-kierowniczych segmentów struktury społeczno-zawodowej²⁷.

OPZZ był dziedzicem opisywanych przez Adamskiego związków branżowych działających w 1981 r. Uwagi badacza dobrze pasują do opisu struktury zawodowej elit OPZZ. Wskazać trzeba jednak duży, w porównaniu do elit „Solidarności”, udział robotników, choć raczej starszych.

²⁷ W. Adamski, dz. cyt., s. 161–162.

Być może więc OPZZ zapewnił pewną reprezentację także robotnikom, niemogącym już liczyć w kwestiach pracowniczych na wsparcie zdelegalizowanej „Solidarności”.

Warto w tym kontekście wskazać na podobieństwa i różnice w charakterystykach delegatów na oba zjazdy. Kobiety stanowiły dużo większy odsetek delegatów na zjazd OPZZ niż było to w przypadku „Solidarności”. Średni wiek delegatów na zjazd „Solidarności” był niższy w momencie zjazdu, a różnica była na tyle duża, że był niższy również w 1986 r. W miejsce młodych chcących zmieniać świat aktywistów, którzy tworzyli społeczność delegatów na zjazd „Solidarności”, pojawili się doświadczeni, zapewne pogodzeni z ładem społecznym późnego PRL, pracownicy przemysłu i usług. Różniły się również miejsca, z których przybyli delegaci. Mimo niepełnej wiedzy o delegatach „Solidarności”, na podstawie dostępnych danych można ocenić, że w dużo większym niż w przypadku OPZZ stopniu reprezentowali oni środowiska wielkomiejskie. Wynikało to zapewne zarówno z koncentracji elit inteligenckich i klasy robotniczej w ośrodkach wielkomiejskich, jak i z lepszych warunków do działalności opozycyjnej oraz organizowania protestów i strajków w takich miejscach.

Rzucają się w oczy różnice w strukturze zawodowej delegatów na oba zjazdy. Wprawdzie odsetek techników jest podobny, ale wśród delegatów za zjazd OPZZ była dużo liczniejsza grupa przedstawicieli zawodów robotniczych oraz techników i nauczycieli, ale mniej liczne były grupy inżynierów oraz zawodów inteligenckich (innych niż nauczyciele). Szczególnie rzuca się w oczy bardzo duża grupa pracowników naukowych wśród delegatów na zjazd „Solidarności”. Grupa ta była niemal nieobecna na zjeździe OPZZ.

Wprawdzie oba zjazdy były zgromadzeniami podsumowującymi kilkanaście miesięcy działalności ogólnopolskich central związkowych, ale informacje o populacjach delegatów pokazują, jak wielkie były między nimi różnice. „Solidarność” wyłania się z tych danych raczej jako ruch społeczny, w którym ogromną rolę odgrywają reprezentanci wielkomiejskiej klasy średniej: inteligenci, lekarze, inżynierowie oraz osoby młode, często z poczuciem utraty życiowych szans, spychane na margines i dostrzegające narastający kryzys państwa, który potężnie oddziaływał na ich drogi życiowe. Z drugiej strony reżimowe OPZZ zachowało w dużej mierze charakter branżowego zjednoczenia związkowego, w którym kluczową rolę odgrywają robotnicy, technicy i specjaliści. I raczej ludzie chcący chronić uzyskany swoimi wysiłkami status społeczny niż się buntować: starsi, często reprezentujący liczne ośrodki małe i średniej wielkości. Obecność niektórych zawodów inteligenckich świadczyła

o sile branżowych central związkowych je zrzeszających (nauczyciele), a nie o masowej partycypacji inteligencji w późnokomunistycznym ruchu związkowym.

Kariery po roku 1989

Wśród delegatów na I Zjazd NSZZ „Solidarność” znalazło się 188 osób, o których informacje można znaleźć w Internecie poza Encyklopedią Solidarności. Największa grupa spośród nich pochodzi z Warszawy (27 osób, 14%), licznie reprezentowane są też inne bardzo duże miasta (Wrocław – 16 osób, Łódź – 14 osób, Gdańsk – 18 osób oraz mniejsze grupy z Krakowa i Poznania – po 6 osób, łącznie 60 osób, czyli 32%) oraz niektóre duże i średnie miasta (Lublin – 9 osób, Katowice – 5, Opole – 6, Rzeszów – 6, Bydgoszcz i Szczecin – po 4, Jelenia Góra i Zielona Góra – po 3). Dużą grupę ośrodków różnej wielkości reprezentują 1–2 osoby.

Mężczyźni stanowią 93% tego podzbioru (czyli odsetek podobny jak w całej badanej populacji). Są to osoby, które były relatywnie młode w 1981 r. (średni wiek wynosił 37 lat, czyli w 1989 r. – 44 lata, a mediana wyniosła 35 lat), choć z drugiej strony wyniki są analogiczne jak w całej populacji delegatów.

Co interesujące, w populacji tej znalazło się bardzo niewiele robotników (4%) i techników (20%), a była ona zdominowana przez inżynierów (24%), nauczycieli (21%) oraz przedstawicieli zawodów inteligenckich (31%), w tym przez liczne grupy lekarzy, ekonomistów i urzędników. Po roku 1989 na delegatów czekała przede wszystkim kariera polityczna. W Internecie znaleźliśmy informacje o karierze politycznej aż 93 osób (czyli 51%). Relatywnie liczna była też grupa menedżerów i przedsiębiorców (12%). Kolejne grupa to szeroko zdefiniowane zawody inteligenckie, w tym pracownicy i twórcy mediów, nauczyciele, urzędnicy niższego szczebla itp. (19%). Liczne były też kariery w samorządzie (część z nich można uznać za kariery polityczne). Z instytucjami samorządowymi, jako radni, burmistrzowie itp., związanych było 14% przedstawicieli analizowanej grupy. Z działalnością związkową w dłuższym okresie da się powiązać kariery tylko bardzo niewielkiej grupy spośród tych 187 osób (2%), choć oczywiście w początkowym okresie formowania nowego państwa w 1989 r. w strukturach „Solidarności” znajdowała się dość duża grupa ówczesnych delegatów. To była jednak zwykle trampolina do innego typu karier.

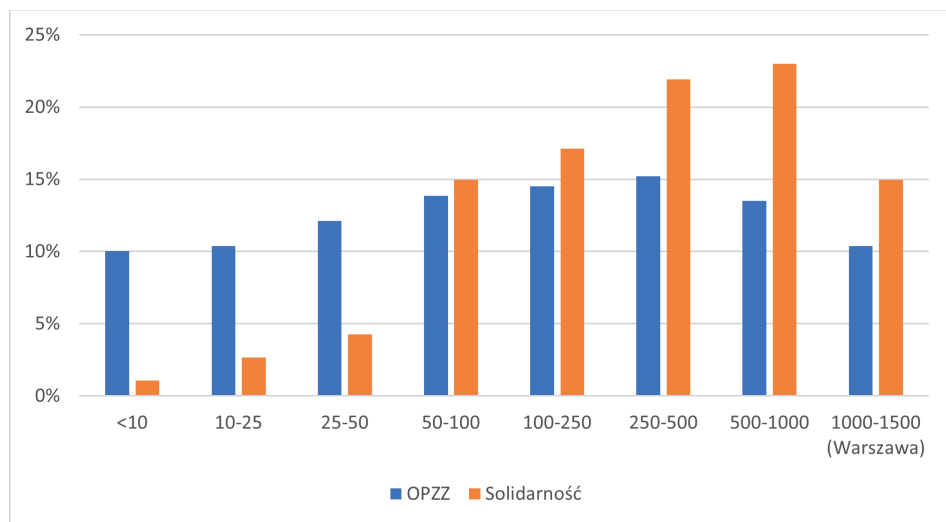
Wśród populacji delegatów na zjazd OPZZ znaleźliśmy informacje w Internecie o 297 osobach, co oznacza bardzo podobny odsetek jak w wypadku „Solidarności”. Średnia wieku tych osób w momencie

zjazdu wyniosła 42 lata (czyli w 1989 r. – 45 lat, a mediana – 41 lat). Grupa ta, choć młodsza niż populacja delegatów na zjazd OPZZ, była więc wyraźnie starsza od delegatów „Solidarności”. Jednocześnie tak się złożyło, że w 1989 r. byli w podobnym wieku. Cechuje ją też dużo większe zróżnicowanie przestrzenne pochodzenia. 10% pochodziło z Warszawy, kolejnych 15% z Łodzi, Krakowa, Wrocławia, Poznania i Gdańska (w tym zaledwie 3 osoby z Gdańska). Relatywnie liczna jest grupa robotników (28 osób, 9%) i techników (113 osób, 38%) oraz inżynierów (30 osób, 10%). Wśród zawodów inteligenckich najliczniejsza jest grupa nauczycieli (52 osoby, 17%). Pozostałą grupę stanowią lekarze oraz inne zawody inteligenckie.

Wśród karier po roku 1989, które zidentyfikowaliśmy w Internecie, zwraca uwagę kariera działacza związkowego (74 osoby, 25%, w tym liczna grupa nauczycieli, robotników i techników), działacza społecznego (20%), podczas gdy karierę polityka można przypisać tylko 13% osób. Kariera przedsiębiorcy (często mikroprzedsiębiorcy) lub menedżera (często w spółkach samorządowych lub państwowych) dotyczyła 22% osób. OPZZ było więc swego rodzaju kuźnią kadr dla związków zawodowych, wielu delegatów było też społecznie aktywnych po 1989 r. To może świadczyć o tym, że dobór delegatów nie był zupełnie przypadkowy i że znalazły się wśród nich osoby rzeczywiście aktywne w przestrzeni społecznej. I zdołały one przechować swój kapitał społeczny przez okres transformacji.

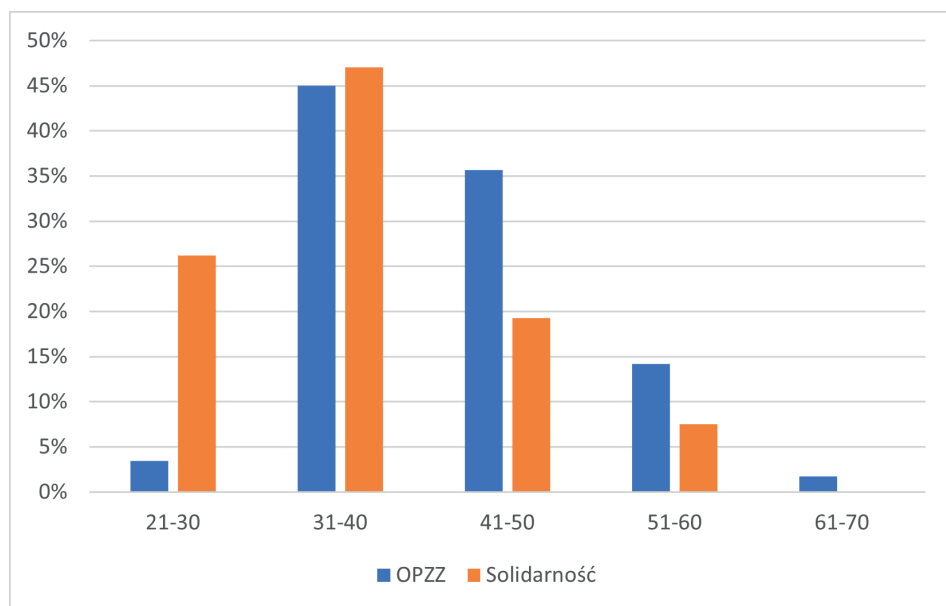
Zaprezentowane dane pokazują, jak odmienne grupy delegatów zostały po sobie ślad w przestrzeni Internetu, jak odmienne przebiegały ich kariery (por. wykresy 1–4). O ile rok 1989 otworzył działaczom „Solidarności” drzwi do karier politycznych, to w wypadku OPZZ raczej aktywność związkowa i społeczna pozostały dominującymi ścieżkami karier. Okres rządów SLD umożliwił też pewnej grupie dostęp do spółek państwowych i samorządowych, jednak delegaci na II Zgromadzenie OPZZ, ostatnią ważną imprezę związkową późnego PRL, nie odegrali w polityce nawet w przybliżeniu tak znaczącej roli jak ich odpowiednicy z drugiej strony sceny politycznej (i związkowej).

Jest to zrozumiałe w kontekście roli „Solidarności” w kształtowaniu nowego systemu politycznego w Polsce. Jej działacze współtworzyli i „zaludnili” większość niepostkomunistycznych partii w Polsce po roku 1989. OPZZ pozostało zaś w całej swej historii głównie związkiem zawodowym i przybudówką PZPR, a potem centralą związkową silnie związaną z postkomunistyczną lewicą. Być może jednak część różnic da się wyjaśnić odmiennościami w strukturze populacji delegatów, a zwłaszcza tej grupy, która została wyżej omówiona.

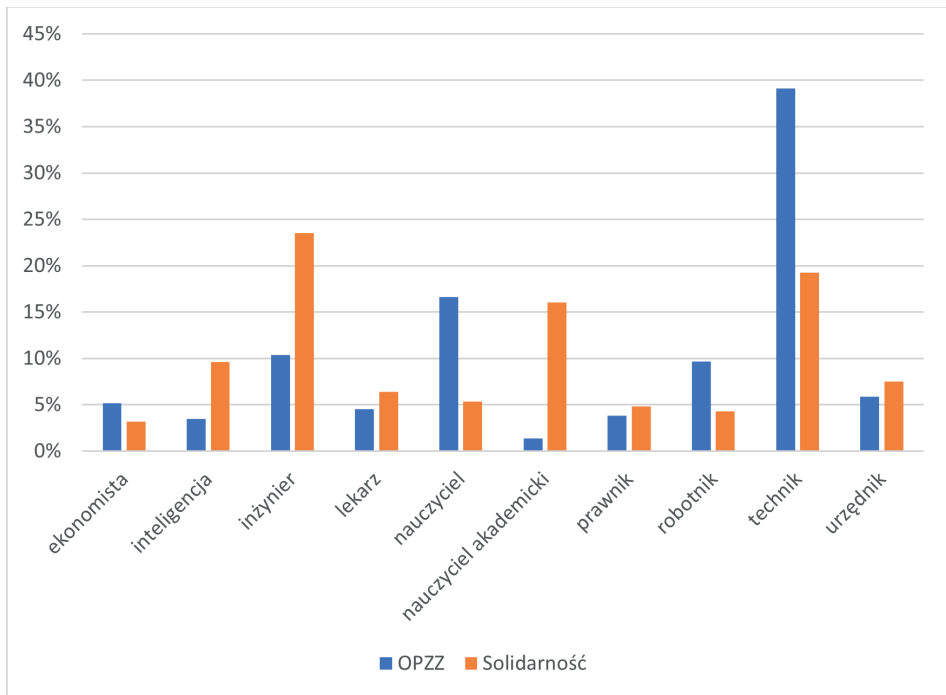
Wykres 1. Wielkość miejsca zamieszkania w 1981 r. (w tys.) delegatów zidentyfikowanych w Internecie (w %)

Źródło: oprac. własne.

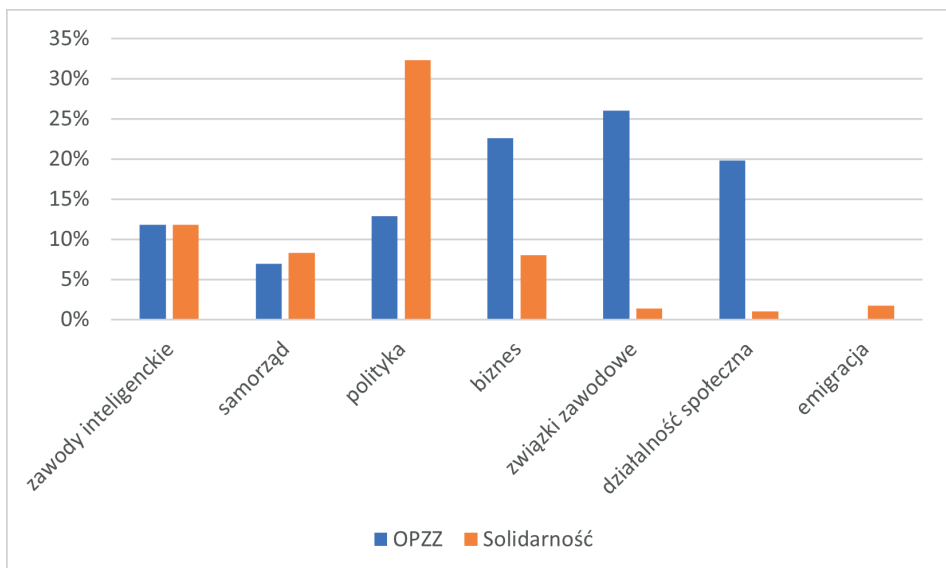

Wykres 2. Wiek w momencie zjazdu delegatów zidentyfikowanych w Internecie

Źródło: oprac. własne.

Wykres 3. Struktura zawodowa delegatów zidentyfikowanych w Internecie w 1981 r.
Źródło: oprac. własne.

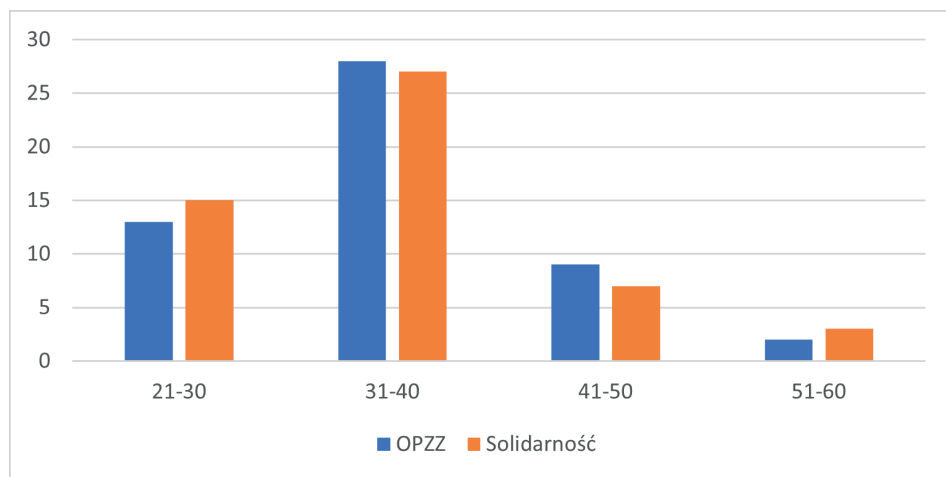
Wykres 4. Zawody/aktywności zidentyfikowane w Internecie dla okresu po 1989 r. (wiodąca aktywność)

Źródło: oprac. własne.

Porównanie par

Na potrzeby poniższej analizy zidentyfikowaliśmy 52 pary osób (podpróba par), które w 1989 r. były w podobnym wieku, pochodziły z miast tej samej wielkości i wykonywały takie same zawody. W ten sposób dążyliśmy do wyeliminowania wpływu odmiennych struktur populacji delegatów na przyszłe kariery, tzn. taki dobór próby umożliwia sprawdzenie, na ile różnice w karierach delegatów miały źródła w wyborze politycznym w latach osiemdziesiątych, a w jakim stopniu związane były z inną strukturą obu populacji delegatów.

Uzyskane wyniki potwierdzają przypuszczenie, że wybór polityczny dokonany w schyłkowym PRL miał wpływ na dalszą karierę życiową przynajmniej wśród elit związków zawodowych, co pokazuje wykres 8. Nie różni się on istotnie od wykresu 4, obejmującego całą grupę delegatów zidentyfikowanych przez nas w Internecie. Taki wynik wskazuje, co podkreśliliśmy już wcześniej, że ryzyko podjęte w 1981 r. przez delegatów na I KZD NSZZ „Solidarność” w wyniku zmiany systemowej w 1989 r. przełożyło się na znacząco odmienne kariery życiowe niż było to w wypadku pragmatycznych działaczy prorządowego OPZZ.

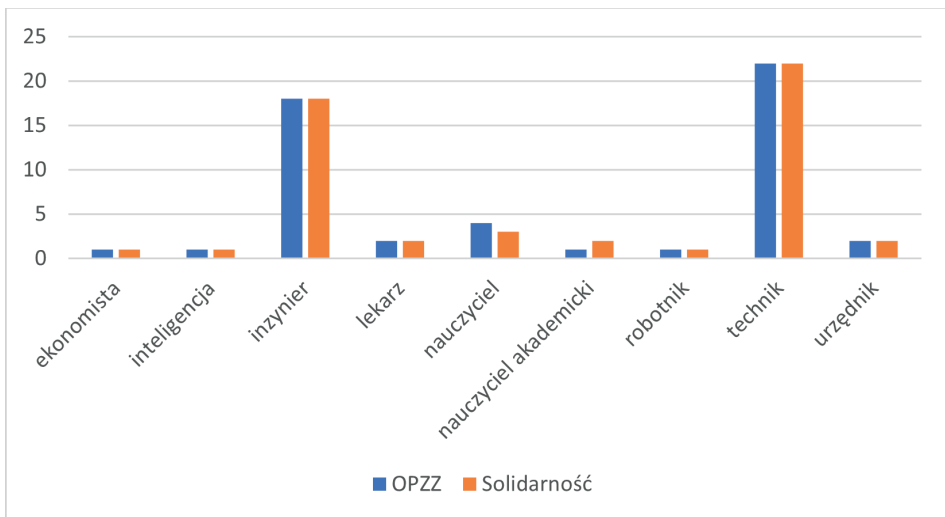
Wykres 5. Wiek w 1981 r. delegatów zidentyfikowanych w Internecie, podpróba par (w %)

Źródło: oprac. własne.

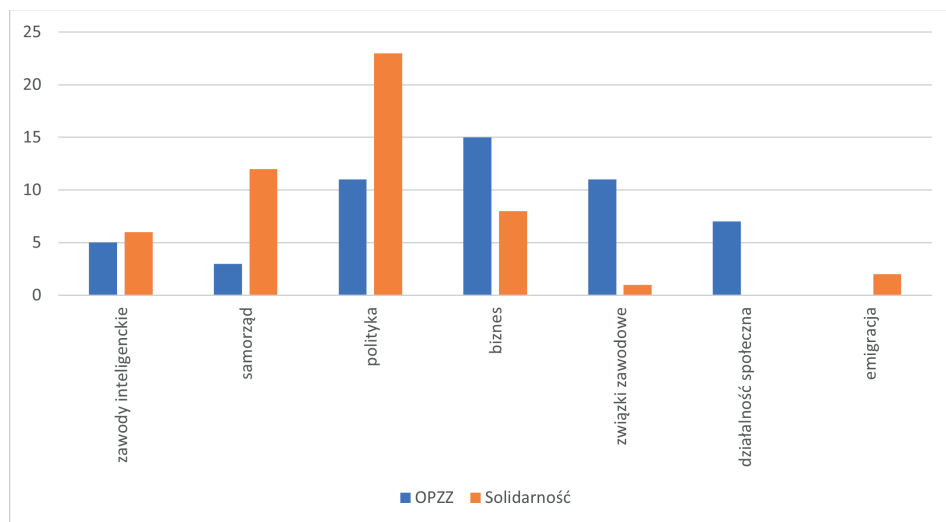
Wykres 6. Wielkość miejscowości zamieszkania w 1981/1986 (w tys.) delegatów zidentyfikowanych w Internecie, podpróba par (w %)

Źródło: oprac. własne.

Wykres 7. Zawód wykonywany w 1981/1986 delegatów zidentyfikowanych w Internecie, podpróba par (%)

Źródło: oprac. własne.

Wykres 8. Zawody/aktywności zidentyfikowane w Internecie dla okresu po 1989 r. (wiodąca aktywność), podpróba par (w %)

Źródło: oprac. własne.

Dane te potwierdzają też dość oczywisty fakt, na który zwracaliśmy już uwagę, że „Solidarność” była raczej masowym ruchem społecznym niż zwykłym związkiem zawodowym. W 1981 r. miało to wpływ na sposób kształtowania się jej elit. Z kolei w 1989 r. „Solidarność” odegrała kluczową rolę w procesie transformacji, stąd nadreprezentacja jej liderów w polityce, zarówno na szczeblu samorządowym, jak i rządowym/centralnym.

Podsumowanie

Transformacja systemowa miała znaczący wpływ na odmienne kariery elit dwóch związków zawodowych (a właściwie ich centrali) powstałych w późnym socjalizmie państwowym. Elity te już jako delegaci bardzo się między sobą różniły, reprezentując – jak słusznie wskazał Władysław Adamski – odmienne grupy interesów, różnie definiujące cele i rekrutujące się z różnych podgrup polskiego społeczeństwa.

Zestawienie elit „Solidarności” i OPZZ pokazuje, jak wyjątkowym ruchem społecznym była „Solidarność” w okresie murszejącego już socjalizmu. Ruchem ludzi młodych, gdzie na liderów też wyrastali ludzie młodzi. Cechowała ich inicjatywa, samodzielność i niezależność, co doskonale pokazał Piotr Osęka w swojej zbiorowej biografii delegatów

na I KZD. Dokonująca się po niemal dekadzie transformacja polityczna w niemal naturalny sposób otworzyła im drogę do politycznych karier, gdzie właściwie z nikim nie musieli konkurować. Oni i ich rówieśnicy, młodzi liderzy związku i innych bliskich „Solidarności” organizacji, jak się okazało, zajęli te miejsca na kolejne trzy dekady²⁸.

Z kolei OPZZ, jak się wydaje, zarówno pod względem struktury społecznej, jak i wieku nie wyróżniał się wśród instytucji reżimu. Starzał się wraz z nim i w momencie transformacji był już nieco przyprószonej siwizną, mimo że dopiero co powstał. Niejako symbolem tego stała się wspomniana już przez nas medialna porażka lidera OPZZ Alfreda Miodowicza z młodszym o 14 lat, dynamicznym liderem ruchu związkowego.

Jeśli więc potraktować OPZZ jako jedną z ostatnich prób „odmłodzenia” systemu, to nasza analiza pokazuje, że nie do końca udaną. Warto jednak podkreślić, że w przeciwieństwie do branżowych związków przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, które analizował Adamski, elity OPZZ to nie tylko „przedstawiciel[e] wyższej kadry kierowniczej oraz pracowników biurowo-administracyjnych i usługowych ze średnim wykształceniem”²⁹, ale też licznie reprezentowani technicy i robotnicy.

Bibliografia

- Adamski W., *Przynależność związkowa i miejsce w strukturze a interesy grupowe*, w: *Polacy '81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*, red. W. Adamski, Warszawa 1996.
- Bezustanna walka: XX lat OPZZ w dokumentach*, red. G. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- Delegaci na II Zgromadzenie Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych, Warszawa 26–30 listopada 1986. Informator*, Warszawa 1986.
- Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa 2005.
- Encyklopedia Solidarności, <https://encysol.pl>.
- Gardawski J., *Związki zawodowe na rozdrożu*, Warszawa 2001.
- Gardawski J., Mrozowicki A., Czarzasty J., *Historia i terażniejszość związków zawodowych w Polsce*, „Dialog” 3, 2012, http://cpsdialog.gov.pl/images/zdjecia/analiza_historia_i_terazniejszosc_zwiazkow_zawodowych.pdf (1 XII 2024).

²⁸ O różnicach w mentalności pomiędzy grupami społeczno-zawodowymi w Polsce późnego socjalizmu i transformacji doskonałą książkę napisali J. Koralewicz, M. Ziolkowski, *Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988–2000*, Warszawa 2003.

²⁹ W. Adamski, dz. cyt., s. 162.

- Gardawski J., Mrozowicki A., Czarzasty J., *Trade Unions in Poland*, Bruksela 2012, https://www.etui.org/sites/default/files/ez_import/12%20ETUI-Poland%20R123%20Web%20Version.pdf (1 XII 2024).
- Holzer J., „Solidarność” 1980–1981. *Geneza i historia*, Warszawa 1983.
- Kaliski B., „Antysocjalistyczne zbiorowisko”? *I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność*, Warszawa 2003.
- Kozek W., *Styl przywództwa związkowego w Polsce*, w: *Globalizacja: gospodarka, praca, kultura*, red. J. Gardawski, Warszawa 2003.
- Ludzie Solidarności. Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność” – MSW Biuro „C”*, red. M. Piotrowski, Lublin 2002.
- Meardi G., *Trade Union Activists, East and West. Comparison in Multinational Companies*, Aldershot 2000.
- Oseka P., *The Elites of Solidarity. Prosopography of Delegates for the First National Congress of Solidarity*, „East European Politics and Societies and Cultures” 35, 2021, nr 4, s. 1195–1216.
- Pravda A., *Poland in the 1970s. Dual Functioning Trade Unionism under Pressure*, w: *Trade Unions in Communist States*, red. A. Pravda, B.A. Ruble, Boston 1986, s. 125–147.
- Solidarność od wewnątrz 1980–1981*, red. A. Friszke, K. Persak, P. Sowiński, Warszawa 2013.
- Telewizyjna debata. Stenogram rozmowy Alfreda Miodowicza z Lechem Wałęsą (30 XI 1988 r.)*, „Kwartalnik Historyczny Ruchu Zawodowego” 1989, nr 1.
- Wenzel M., *Związki zawodowe w badaniach CBOS 1980–2008*, w: *Polacy pracujący a kryzys fordyzmu*, red. J. Gardawski, Warszawa 2009, s. 533–550.
- Wolk G., *Liderzy regionalni „Solidarności”. Komunikat z badań*, mps, 2014.
- Z kart historii Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych 1984–2022*, Warszawa 2022.

Piotr Koryś, Maciej Grabski

The War of the Worlds? The Influence of the Systemic Transformation on the Careers of the Elite of Trade Unions the All-Poland Alliance of Trade Unions (OPZZ) and the Independent Self-Governing Trade Union “Solidarity” (NSZZ “Solidarność”) from 1980–1986: the Perspective of Prosopography

(Summary)

The article analysed the process of formation of the elites of the two rival projects for trade union movements, the Independent Self-Governing Trade Union “Solidarity” (NSZZ “Solidarność”) and the created on the basis of the Central Council of Trade Unions rival All-Poland Alliance of Trade Unions. The associations of trade unions – because “Solidarność” can also be considered one – were formed in the similar historical moment (in fact, almost

simultaneously) and created elites which later played a role in the process of structural transformation after 1989. The article is an attempt to represent the elites of the unions from that moment both in the 1980s and during the period of transformation. We assumed that 1989 was an important turning point which had an impact on the distinct trajectories of life of these elites in the Third Polish Republic. Based on this data, the authors attempted to verify this hypothesis, and previously they presented a group portrait of the elites of the unions understood as a group of delegates participating in the conventions concluding the first stages of existence of these organisations, namely the First National Convention of Delegates of NSZZ “Solidarność” (1981) and the Second Congress of OPZZ (1986). These elites were vastly different from each other, already as delegates, because they represented distinct interest groups, differently defined goals, and recruited people from diverse sub-groups of Polish society. However, eliminating some of these differences on the statistical level showed that the systemic transformation – the breakthrough year 1989 – had a significant and distinct impact on the careers of the elites of the two trade unions formed in the late state socialism.

Piotr Koryś – dr hab. nauk ekonomicznych, pracownik Katedry Historii Gospodarczej na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują: historię gospodarczą Polski XIX i XX w., w tym dzieje modernizacji gospodarczych, historię idei ekonomicznych w Polsce oraz rolę instytucji formalnych i nieformalnych w rozwoju gospodarczym w perspektywie długookresowej.

Piotr Koryś – PhD with habilitation in Economic Sciences, employee of the Chair of Economic History of the Faculty of Economic Sciences of the University of Warsaw. His research interests involve: Polish economic history of the 19th and 20th century, including history of economic modernisation, history of economic ideas in Poland, and role of formal and informal institutions in the economic development in the long-term perspective.

E-mail: pkorys@wne.uw.edu.pl

Maciej Grabski – student Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego.

Maciej Grabski – student at the Faculty of Economic Sciences of the University of Warsaw.

E-mail: mm.grabski@student.uw.edu.pl